वङ्गं, क्ली, (वङ्गतीति। वगि गतौ+अच्।) धातुविशेषः। रां इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। त्रपुः २ स्वर्णजम् ३ नागजीवनम् ४ मृद्वङ्गम् ५ रङ्गम् ६ गुरुपत्रम् ७ पिच्चटम् ८ चक्रसंज्ञम् ९ तमरम् १० नागजम् ११ कस्तीरम् १२ आलीनकम् १३ सिंहलम् १४। इति हेमचन्द्रः। ४। १०८॥ स्ववेतम् १५ नागम् १६ त्रपु १७। इति शब्दरत्नावली॥ अस्य गुणाः। तिक्तत्वम्। मधुरत्वम्। भेदित्वम्। पाण्डत्वम्। कृमिवातनाशित्वम्। लेखनत्वम्। किञ्चित्पित्तकारित्वञ्च। इति राजवल्लभः॥ (अथ वङ्गस्य नामलक्षणगुणाः।

"रक्तवङ्गं त्रपु प्रोक्तं तथा पिच्चटमित्यपि।
खुरकं मिश्रकञ्चापि द्विविधं वङ्गमुच्यते॥
उत्तमं खुरकं तत्र मिश्रकन्त्ववरं मतम्।
रङ्गं लघु सरं रूक्षमुष्णं मेहकफक्रिमीन्॥
निहन्ति पाण्डुं सश्वासं चक्षुष्य पित्तलं मनाक्।
सिंहो यथा हस्तिगणं निहन्ति
तथैव वङ्गोऽखिलमेहवर्गम्।
देहस्य सौख्यं प्रबलेन्द्रियत्वं
नरस्य पुष्टिं विदधाति नूनम्॥"

इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥

अस्य शोधनमारणविधिर्यथा,—

"वङ्गं चूर्णोदके स्विन्नं यामार्द्धेन विशुध्यति॥"

इति वङ्गशुद्धिः॥

"वङ्गं सतालमर्कस्य पिष्ट्वा दुग्धेन संपुटेत्।
शुष्काश्वत्थभवैर्व्वल्कैः सप्तधा भस्मतां नयेत्॥"

मतान्तरम्।

"वङ्गं खर्परके कृत्वा चुल्ल्यां संस्थापयेत् सुधीः।
द्रवीभूते पुनस्तस्मिन् चूर्ण्यान्येतानि दापयेत्॥
प्रथमं रजनीचूर्णं द्वितीये च यमानिका।
तृतीये जीरकञ्चैव ततश्चिञ्चात्वगुद्भवम्॥
अश्वत्थवल्कलोत्थञ्च चूर्णं तत्र विनिःक्षिपेत्।
एवं विधानतो वङ्गं म्रियते नात्र संशयः॥
वङ्गं तिक्ताम्लकं रूक्षं किञ्चिद्वातप्रकोपनम्।
मेदःश्लेष्मामयघ्नञ्च क्रिमिघ्नं मेहनाशनम्॥"

इति वङ्गमारणम्। इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे जारणमारणाधिकारे॥) अन्यद्रङ्गशब्दे द्रष्टव्यम्॥ *॥ सीसकम्। देशविशेषे पुं भूम्नि। इति मेदिनी। गे, २२॥ (एकवचनान्तोऽपि। यथा, महाभारते। १। १०४। ५०।

"अङ्गस्याङ्गो भवेद्देशो वङ्गो वङ्गस्य च स्मृतः॥")

स तु प्राचीदेशान्तर्गतदेशविशेषः। यथा,—

"अङ्गवङ्गा मद्गुरका अन्तर्गिरिवहिर्गिराः॥"

इत्युपक्रम्य।

"शाल्वा मागधगोनर्द्दाः प्राच्यां जनपदाः स्मृताः॥"

इत्यन्तं मत्स्यपुराणवचनम्॥

मतान्तरं यथा,—

"आग्नेय्यामङ्गवङ्गोपवङ्गत्रिपुरकोशलाः।
कलिङ्गौड्रान्ध्रकिष्किन्धाविदर्भशवरादयः॥"

इति ज्योतिस्तत्त्वधृतकूर्म्मचक्रवचनम्॥

तस्य सीमा यथा,—

"रत्नाकरं समारभ्य ब्रह्मपुत्रान्तगं शिवे!।
वङ्गदेशो मया प्रोक्तः सर्व्वसिद्धिप्रदर्शकः॥"

इति शक्तिसङ्गमतन्त्रे ७ पटलः॥

वङ्गः, पुं, चन्द्रवंशीयबलिराजपुत्त्रः। यथा,—

"बलिः सुतपसो जज्ञे अङ्गवङ्गकलिङ्गकाः।
सुह्मपौण्ड्राश्च बालेया अनपानस्तथाङ्गतः॥"

इति गारुडे १४४ अध्यायः॥ *॥

(स च वङ्गो दीर्घतमस औरसो बलेः क्षेत्रजश्च। यथा, महाभारते। १।१०४।४७-५१।

"ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमम्।
बलिं सुदेष्णां भार्य्यां स्वां तस्मै तां प्राहिणोत्पुनः॥
तां स दीर्घतमाङ्गेषु स्पृष्ट्वा देवीमथाब्रवीत्।
भविष्यन्ति कुमारास्ते तेजसादित्यवर्च्चसः॥
अङ्गो वङ्गः कलिङ्गश्च पुण्ड्रः सुह्मश्च ते सुताः।
तेषां देशाः समाख्याताः स्वनामप्रथिता भुवि॥
अङ्गस्याङ्गो भवेद्देशो वङ्गो वङ्गस्य च स्मृतः।
कलिङ्गविषयश्चैव कलिङ्गस्य च स स्मृतः॥
पुण्ड्रस्य पुण्ड्रा प्रख्याताः सुह्मा सुह्मस्य च स्मृताः।
एवं बलेः पुरा वंशः प्रख्यातो वै महर्षिजः॥")

वार्त्ताकुः। कार्पासः। इति मेदिनी। गे, २२॥

वङ्गजं, क्ली, (वङ्गात् धातुविशेषात् जायते इति। जन्+डः।) सिन्दूरम्। इति रत्नमाला॥ वङ्गदेशजाते, त्रि॥

वङ्गनः, पुं, (वङ्गतीति। वगि+ल्युः।) वार्त्ताकुः। इति शब्दरत्नावली॥ वेगुन् इति भाषा॥ (गुणादयोऽस्य वार्त्ताकुशब्दे ज्ञातव्याः॥)

वङ्गला, स्त्री, रागिणीविशेषः। इति हलायुधः॥ वङ्गालीति च नामान्तरम्॥

वङ्गशुल्वजं, क्ली, (वङ्गशुल्वाभ्यां रङ्गताम्राभ्यां जायते इति। जन+डः।) कांस्यम्। इति हेमचन्द्रः। ४। ११५॥

वङ्गसेनः, पुं, वकवृक्षः। यथा,—

"वङ्गसेनस्त्वगस्तिद्रुः शुकनाशो मुनिद्रुमः।
अनलिः कुनली॥" इति त्रिकाण्डशेषः॥

वङ्गसेनकः, पुं, (वङ्गसेन+स्वार्थे कन्।) वकवृक्षः। यथा,—

"रक्तपुष्पो मुनितरुरगस्तिर्व्वङ्गसेनकः॥"

इति रत्नमाला॥

अस्य पुष्पगुणाः।

"वासकस्य च पुष्पाणि वङ्गसेनस्य चैव हि।
कटुपाकानि तिक्तानि कासक्षयकराणि च॥"

इति राजवल्लभः॥

वङ्गारिः, पुं, (वङ्गस्य रङ्गधातोररिः। अस्य वङ्गधातुजारकत्वात् तथात्वम्।) हरितालम्। इति हेमचन्द्रः॥

वङ्गालः, पुं, भैरवरागस्य पुत्त्रः। यथा,—

"वङ्गालः पञ्चमः षष्ठो मधुरो हर्षकस्तथा।
देशाख्यो माधवः सिन्धुर्भैरवपुत्त्राः प्रकीर्त्तिताः॥"

अस्य ध्यानम्।

"कक्षानिवेशितकरण्डवरस्तपस्वी
भास्वत्त्रिशूलपरिमण्डितवामहस्तः।
भस्मोज्ज्वलो निविड़बद्धजटाकलापो
वङ्गाल इत्यभिहितस्तरुणार्कवर्णः॥
षाड़वो देववङ्गालो गृहांशन्यासमध्यमः।
प्रहर्षे विनियोक्तव्यः प्रोक्तोऽयं मुनिना स्वयम्॥"

इति सङ्गीतरत्नाकरः॥

वङ्गाली, स्त्री, भैरवरागस्य रागिणी। यथा,—

"भैरवी कौशिकी चैव भाषा वेलावली तथा।
वङ्गाली चेति रागिण्यो भैरवस्यैव वल्लभाः॥"

इति सङ्गीतदामोदरः॥

अस्या मूर्त्तिः।

"मनोज्ञमुक्तागुणभूषिताङ्गी
शुकं दधाना धरणीधरस्था।
प्रांशुः कुमारी कमनीयमूर्त्तिर्व्वङ्गालिकेयं शुचिसाङ्गगीता॥"

इति सङ्गीतरत्नाकरः॥

"वङ्गाली औड़वा ज्ञेया गृहांशन्यासषड़्जभाक्।
ऋधहीना च विज्ञेया मूर्च्छना प्रथमा मता।
पूर्णा वा मद्वयोपेता कल्लिनाथेन भाषिता॥"

इति सङ्गीतदर्पणम्॥

वच, औ वाचि। सन्देशे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-अनिट्।) औ, वक्ता। अयं सेम् (सेट्) इत्येके। न वचत्यप्रियं वचः। इति हलायुधः। इति दुर्गादासः॥

वच, क सन्देशे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) सन्देशो वचनविशेषः। क, वाचयत्यखिलां लिपिमिति हलायुधः। इति दुर्गादासः॥

वच, ल औ वाचि। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदा०-पर०-द्विक०-सेट्।) ल, वक्ति। औ, वक्ता। अस्मादन्तिविभक्तिर्न प्रयोज्या। इत्यालङ्कारिकाः। इति दुर्गादासः॥ (यथा,—

"वचेरन्त्यन्तुशन्तृड्भिः प्रयोगो नाभिधीयते।
जयतेर्नास्ति पञ्चम्या उत्तमः पुरुषः क्वचित्॥"

इति बहुसम्मतम्॥)

वचः, पुं, (वक्तीति। वच्+अच्।) कीरपक्षी। इति मेदिनी। चे, ९॥

वचः, [स्] क्ली, (उच्यते इति। वच्+"सर्व्वधातुभ्योऽसुन्।" उणा० ४।१८९। इत्यसुन्।) वाक्यम्। इत्यमरः।१।६।१॥ (यथा, रघौ।२।४१।

"इति प्रगल्भं पुरुषाधिराजो
मृगाधिराजस्य वचो निशम्य।
प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावादात्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार॥")

वचक्नुः, पुं, (वक्तीति। वच्+"सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः।" उणा० ३। ८१। इति अक्नुच्।) ब्राह्मणः। इति मेदिनी। ने, १२७॥